

Montserrat Castillo, historiadora de l'art

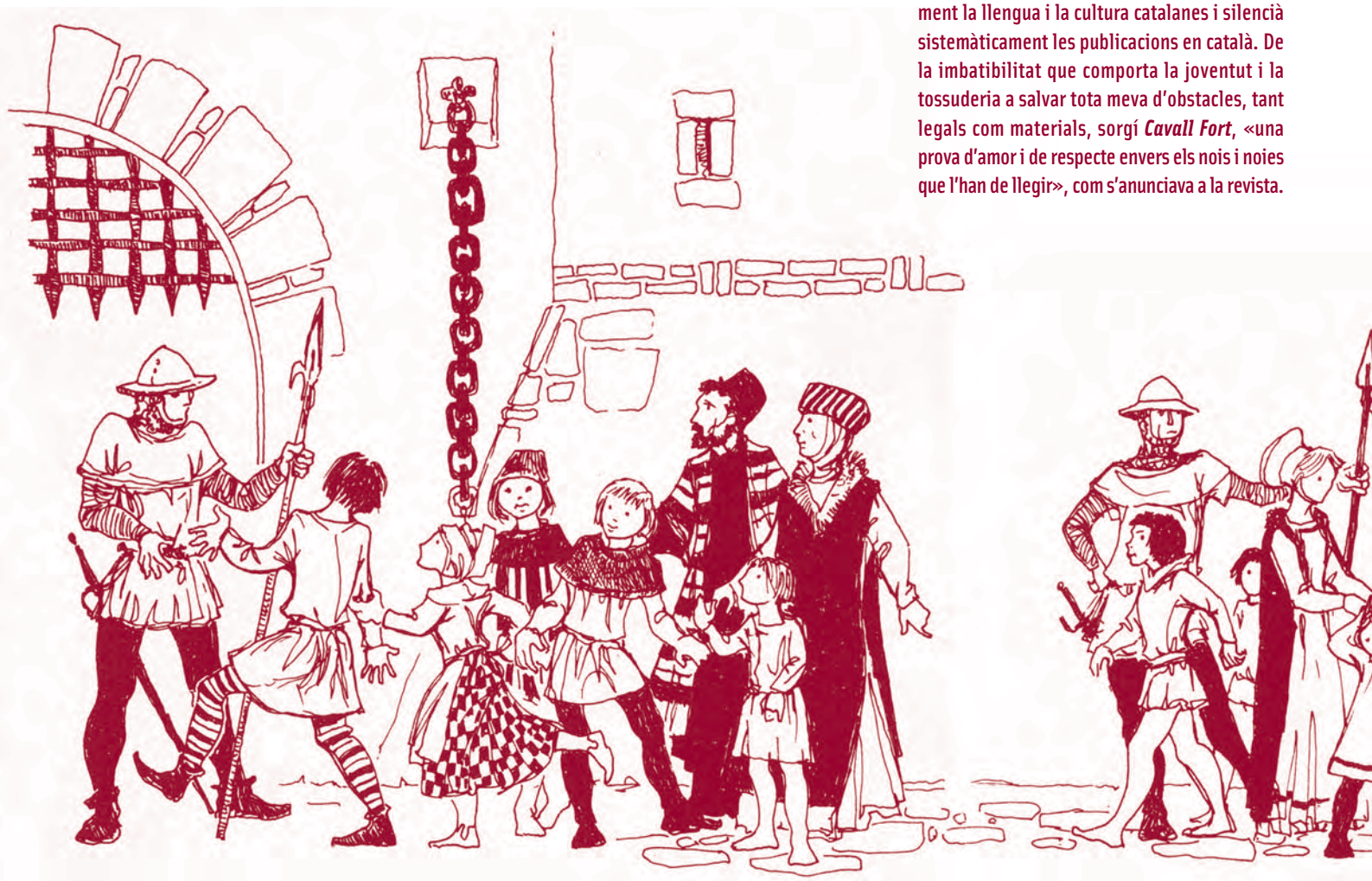
Llucià Navarro, el mestre

Tots aquells qui hem crescut llegint la revista per a infants *Cavall Fort* hem gaudit de força privilegis, i no ha estat pas el menor haver comptat amb l'obra de grans dibuixants en la il·lustració de la revista. Amb el pas dels anys, aquests han anat variant, també els continguts, però en aquells que el llegírem en els anys seixanta, setanta i vuitanta, la petja de l'obra de Llucià Navarro resta indeleble.

Llucià Navarro (Barcelona 1924-2007), pintor muralista, de cavallet i il·lustrador, va realitzar l'obra més extensa de pintura mural que es conserva a Catalunya. Tot i l'interès, i el mèrit, d'aquesta obra, des d'aquestes pàgines volem interessar-nos per la il·lustració, tal com abans indicàvem.

Cavall Fort, el moment estel·lar que li va capgirar el viure

Llucià Navarro formà part d'aquell grup d'amics, gent de bona fe que, potser pel fet de no estar vinculats professionalment al món editorial i perquè no sabien on es posaven, s'entestaren a crear una revista per a infants i joves en català, moderna i actual, en ple franquisme, que, com és sabut, perseguí obsessivament la llengua i la cultura catalanes i silencià sistemàticament les publicacions en català. De la imbatibilitat que comporta la joventut i la tossuderia a salvar tota meva d'obstacles, tant legals com materials, sorgí *Cavall Fort*, «una prova d'amor i de respecte envers els nois i noies que l'han de llegir», com s'anunciava a la revista.

Amb la il·lustració del conte de Joaquim Carbó, un escriptor novell, «El maquinista de Contentin» en el primer número, Navarro ja ens indica que serà alguna cosa més que un mer fundador, sinó que hi participarà des de l'inici. No podia ser d'altra manera: havia arribat aquell «moment estel·lar que li ha capgirat el viure», en paraules de l'artista,¹ i el vivia plenament. Endegava una activitat realitzada com un servei al jovent de Catalunya; així, el pintor de grans murals esdevenia il·lustrador de contes per a infants i mestre i tutor de les noves generacions d'il·lustradors que iniciarien els primers passos en l'esperançadora revista.

Navarro es lliurà de manera absoluta a *Cavall Fort* durant els primers anys —tots els seixanta i bona part dels setanta— tant il·lustrant portades com articles de fons o narracions més curtes. A aquell qui es configurarà, per la seva maduresa i pel seu mestratge, com a model plàstic de la revista durant un període prou llarg, no li caurien els anells.

La seva potència artística es deixa notar ja des del començament. Tingué la visió clara d'allò que calia fer, de com es pot emprar un llenguatge artístic ben resolt per educar els infants i els joves, sense ni adonar-se, tenint cura de tots els aspectes, no sols de la il·lustració sinó de la composició, compaginació, aplicació de colors, etc., que ens deixà tan ben relatats a «L'estètica a *Cavall Fort*.»²

Les idees artístiques de Lluïcà Navarro, ja llavors pintor experimentat i dibuixant, tingueren una gran importància en la imatge plàstica i gràfica de la revista. Els seus principis, que podem resumir però que remetem el lector a

consultar l'article ara mateix citat, serien: l'infant no vol dibuixos per a criatures, sinó amb sentit i expressió; no cal una gran correcció naturalista, però tampoc cal recórrer a exageracions ridícules, que denoten els pocs recursos del dibuixant; no cal recórrer a la trampa enganyosa del clarobscur per expressar-se; als dibuixos grans, cal incloure-hi detalls de vida i del moment, com a referència; la il·lustració ha de ser lliure de campar pel pla imprès, sense veure's tancada en vinjetes; és profitosa la inclusió d'obra d'artistes de qualitat, més enllà dels il·lustradors; els colors plans també poden aconseguir la plenitud d'expressió del color.

Ultra fer-hi moltes il·lustracions, Navarro procurà que tots els articles literaris o de difusió anessin plenament il·lustrats i s'encarregà de trobar les persones adients per fer-ho. En la publicació s'aconsegueix una combinació harmònica i estudiada de la imatge plàstica, un equilibri de les tintes de les imatges reproduïdes a quatre i a dos colors. L'espai del text i el de la imatge es reparteixen el pla, meitat i meitat, i això fa que els il·lustradors hi tinguin un pes específic. Al començament el paper dels bons plomistes, com Lluïcà Navarro, Maria Dolz,³ bona dibuixant de la figura humana, o Helena Cortés, amb un dibuix més pla i hieràtic, així com aquells que segueixen la petja de Navarro, com Joan Lleó, és més gran, però deixaran pas, ben prest, a la nova generació que en bona part es generarà per l'existència d'aquesta revista i de la seva competidora: *L'Infantil* i, tot seguit, per les publicacions de La Galera.

Al número 2 i al següent trobem Lluïcà Navarro fent unes portades de servitud científica, que poc poden anunciar aquelles altres tan impactants que realitzarà, a mig camí entre l'obra d'art i el reclam publicitari. Per exemple, citem la que inicia la il·lustració d'un conte que es desenvolupa al número 57: «Tres lletres a la neu», de Joaquim Carbó, una portada magnífica, digna del seu estil més monumental.

Ja en aquest mateix número il·lustra «La dansa dels ximpanzés», de Ramón de Bell-lloc (Fuster Rabés), iniciant una llarga col·laboració que donarà fruits beneficiosos arran, particularment, de la il·lustració de l'afortunat conte «Sangota el llop de Nadal» publicat al número 14, per allò del suport de Lluïcà Carulla per a la realització de murals a l'Espluga de Francolí, població on l'obra de Navarro és tan extensa que fins i tot s'hi ha organitzat una ruta turística. El ple color de la doble pàgina, vigorós i dens però que respira en clapejats en blanc, el sentit de l'espai a cobrir, la sensació de profunditat sense

aplicar les lleis de la perspectiva, el feien idoni.

A «El cuirassat dels rius», del mateix Bell-lloc, s'hi palesa la capacitat de crear ambientacions completes, en aquest cas de la selva, així com un tractament eficaç i realista dels animals. Així, quan trobarem il·lustracions resoltes només a base de personatges, direm que ha fet aquesta tria per motius expressius i comunicatius, no pas per cap mancança tècnica, o que és una opció artística permanent. Les il·lustracions d'aquests primers anys a *Cavall Fort* són precisament de les més notablement ambientades amb fons de natura treballats i densos, en els quals es palesa la importància dels contrastes de les textures de la natura, com escorces fragmentades o llisor de les fulles.

De la revista al llibre

Com si es tractés de la repetició d'una història —i em refereixo al cas de Joan Junceda, Ricard Opisso, Apa i altres de la generació clàssica—, és la col·laboració a *Cavall Fort* la que propicia en Lluïcà Navarro la il·lustració del llibre. És el cas d'un llibre primerenc, petit, més aviat un opuscle, dedicat a Pompeu Fabra,⁴ en el qual apareixen fotografies històriques. Les il·lustracions de Navarro substitueixen allò que aquelles no poden informar i, ahora, fan atractiu el llibre. En volem destacar una que il·lustra les discussions violentíssimes que es creuaven entre gramàtics i escriptors abans de la normalització de Fabra. Ens presenta uns homes irats que arriben fins i tot a les mans. Hi empra un recurs que en Navarro apareixerà sovint: la il·lustració és desplaçada vers el marge dret, tot deixant espai en blanc a l'esquerra, mentre que el límit de la pàgina no sols la talla a sang, sinó que la deixa incompleta. D'aquesta manera el dibuixant suggereix al lector que hi ha molts altres personatges en la batussa, que no es veuen, i ho aconsegueix ocultant el contrincant del darrer personatge.

Cal assenyalar també que el dibuix està més sotmès als límits que configura la línia de controrn del que ho serà més endavant.

Entre altres llibres d'aquesta època, volem destacar *Les presoneres de Tabriz*, de Maria Novell,⁵ pels seus dibuixos serens i clàssics, de línia més suau i nítida. La influència romànica hi és més present, i de manera volguda, tot realitzant unes figures hieràtiques. Hi trobem també l'engrandiment de les mans i dels peus, quan estan nus, molt destacable en les il·lustracions més estàtiques. La il·lustració és més monumental, força semblant a la que realitza en la pintura mural. La representació de la natura

hi és estilitzada. Els arbres tenen una forma singular i molt característica: destaca en clar sobre fons fosc el que seria la silueta del conjunt arbori, l'esquelet, tronc, branques i un seguit de fulles perfilades, segons la seva forma característica. No vol ser una reproducció fidedigna i realista d'un arbre, sinó la seva representació, i en això ja hem trobat una altra característica de l'obra Lluçia Navarro.

El gust pel món medieval continua als volums d'Oriol Vergés titulats *Barcelona*.⁶ A les il·lustracions de Navarro, en plomes i a ple color, de gran intensitat i dura factura, s'hi reitera la tendència de la monumentalitat, accentuada pel fet que les figures ocupen tota l'alçada de la pàgina, així com l'engrandiment de les mans i els peus. Els personatges són corporis, densos, alhora que normalment es mouen en un pla de poca profunditat. L'expressivitat de què els dota oscil·la entre el hieratisme, el patetisme i la ganyota. Trobem el mateix en un altre llibre,⁷ a la doble pàgina on apareix l'exèrcit d'Anníbal, els traços en diferents colors, entrecreuat i de formes corbes donen un efecte volumètric als elefants de gran plasticitat. A l'escena trobadoresca del mateix volum, en canvi, el dibuix a la ploma sobre fons en aquarel·les presenta un ric contrast entre la duresa de la línia i la blanor del fons, que correspon a la idealització del món medieval. També s'hi aprecia el joc del buit i del ple, segons allò que vol expressar. Empra recursos limitats per suggerir un paisatge enorme, que ocupa doble pàgina: la marxa de l'exèrcit medieval. La línia de la carena per on aquest avança és remarcada només amb un color terrós que es va esvaïnt amb la textura de les ceres. En primer terme, un cavaller que ho contempla damunt de fons blanc i una tanca mig derruïda. En canvi, la doble pàgina de la Primera Guerra Mundial és plena de figures i el fons de guerra és suggerit més que descrit. Cal destacar el contorn en blanc que destaca les figures del fons, que, altrament, es veurien confoses, tot i que els doni un aspecte de composició en detriment del realisme. Monumentalitat en totes elles, i en comparteixen el protagonisme.

Ja hem situat la plenitud de la il·lustració de Lluçia Navarro, de molt bona factura, amb tendència majestàtica i monumental, i un gran domini dels contrastos que vol deixar petjada en la memòria del lector, i per això dota de rotunditat les figures.

Als anys setanta s'inicia un canvi.⁸ La línia de contorn es trenca, es multiplica en arabesc innecessari, però enriquidor. Els fons són absents, però resolts amb un únic element, com en la millor tradició juncediana. Per exemple, a l'escena on apareix una vella, hi ha un foc a

terra com a tota ambientació. Això no vol dir que en il·lustracions grans no se segueixi omplint els fons, però amb llibertat. A destacar la representació de les Guílleries, el seu rigor, els cingles tot just apuntats, el poble baix, els tosals, més evocadors que no pas documentals. Navarro pretén suggerir i potenciar la imaginació del lector.

Aquest mestratge equilibrat entre la documentació i l'evocació és idoni per il·lustrar la ficció històrica que es veu recompensada amb nous títols,⁹ realitzats dins l'estil més clàssic de les il·lustracions de Lluçia Navarro, on es complau en un període històric de preferència, ja que s'hi tracta de la infantesa del rei de Catalunya i Aragó Jaume I. A destacar la introducció de l'aerògraf per crear penombres o substituir un dibuix detallat, com un passadís, fosc i misteriós, que s'obre a l'escena.

El ressò que van obtenir entre els lectors, tant pel contingut com per la il·lustració, determinats articles o contes apareguts a *Cavall Fort* propicia l'edició d'un aplec en forma de llibre;¹⁰ i, algun d'aquests textos ja havia donat peu a Joaquim Carbó a desenvolupar-lo com a novel·la.¹¹ Cal destacar que en aquest darrer llibre Lluçia Navarro, tot i que il·lustra la mateixa escena, no aprofita gens la il·lustració sinó que la planteja de nou, més rica, més colpidora que a la revista, ja que dels gossos abatuts a trets pocs se n'escapen. Les noves edicions li permeten replantejar-se la il·lustració, si cal, però aprofita aquelles que tenen prou potència.¹²

Tot i el seu estil àmpliament consolidat, popular i característic, Lluçia Navarro encara ens donarà més sorpreses, entre les quals destaquem *Gairebé un conte: La vida de Ramon Lull*,¹³ on adapta els seus traços, habitualment durs, volumètrics i constructius a les fonts plàstiques que ens arriben del gran pensador mallorquí.¹⁴

Un testament plàstic

Després de molts anys de col·laborar a *Cavall Fort*, Lluçia Navarro deixà de fer-ho. Només hi tornà el 2005, per il·lustrar el conte de Joaquim Carbó «La pluja d'or».¹⁵ Aquí hi conflueixen moltes de les característiques que hem assenyalat d'aquest artista, que coneix totes les tècniques i que, quan il·lustra, sembla que les empri totes. És el testament plàstic d'aquest creador, enamorat de la figura humana, que la potencia i l'expandeix com si fos un monument arquitectònic i que, com a arquitecte, es planteja l'espai del pla com si fos volumètric, sigui mural immens, sigui la porció que li pertoca del pla de la revista o llibre.

La monumentalitat que comporta, sovint ma-

jestàtica, és el resultat d'un concepte ambiciós de l'obra, que ultrapassa la seva generació i la tradició catalana mateixa, un criteri d'atrevir-se a la grandesa en el qual l'home, la figura humana, és el centre i és el motor, i d'allí sorgeixen les imatges massisses, corpòries, útils a la comunicació, summament expressives que, preexistents en la ment de Navarro, han corregut món a la recerca d'un autor que els donés identitat i arguments per donar-se.

Entretant, pendent queda una gran antològica de Lluçia Navarro que mostri el conjunt de l'obra feta sobre paret, tela, paper —com iniciava l'exposició de l'Espluga de Francolí— i que en faci l'estudi rigorós i aprofundit que l'artista mereix.

1. Lluçia Navarro i Rodón: «Pinzellades del pintor», a: *Paret, tela i paper. L'art de Lluçia Navarro*. Museu de la Vida Rural, L'Espluga de Francolí, 1995.

2. NAVARRO i RODÓN, Lluçia. «L'estètica a *Cavall Fort*» dins de: «*Cavall Fort*», una experiència concreta / Josep Tremoleda [et al.]; pròleg de Marta Mata. Barcelona: Nova Terra, 1967.

3. Maria Dolz és en realitat Pilar Pérez Dolz, la seva esposa.

4. GALLI, Alexandre. *Pompeu Fabra*. Barcelona: Cavall Fort, 1961.

5. NOVELL, Maria. *Les presoneres de Tabriz*. Barcelona: La Galera, 1964. Premi Josep M. Folch i Torres 1966.

6. VERGÉS, Oriol. *Barcelona I, i II*. Barcelona: Editorial Tàber, 1967.

7. VERDAGUER, Pere. *Catalunya francesa*. Barcelona: Taber, 1969.

8. Per exemple: VALLVERDÚ, Josep. *Bernat i els bandolers*. Els Grumets de la Galera. Barcelona, 1974.

9. Destaquem: BLASCO CASANOVAS, Joan. *El rescat del rei minyó*. Els Grumets de la Galera. Barcelona: Edicions La Galera, 1976, i del mateix autor, la continuació, *Els dos vailets del castell de Montsó*. Els Grumets de la Galera. Barcelona: Edicions La Galera, 1977.

10. Per exemple: JANÉ, Albert. *D'ara i d'abans. Textos antològics de literatura catalana i notes biogràfiques*. Barcelona: La Galera, 1977, o bé: CARBÓ, Joaquim. *El llop i el caçador i altres contes*. Barcelona, 1979.

11. CARBÓ, Joaquim. *Els gossos salvatges*. El Mall: abril 1977.

12. Per exemple: «Negres d'avui», publicat al núm. 39 de *Cavall Fort*, una de les més impactants que fa en la revista.

13. RIERA, Carme. *Gairebé un conte: La vida de Ramon Lull*. Col·lecció Artur Martorell núm. 6, Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Delegació de Serveis de Cultura, 1980.

14. A destacar l'escultura del portal de l'església de Sant Miquel, a Ciutat de Mallorca, el manuscrit lul·lià *Ars magna generalis*, últim que es conserva a Karlsruhe, o la il·lustració de l'*Electorium parvum seu breviculum*, codice St. Peter, datat del 1321.

15. *Cavall Fort* núm. 1030, juny 2005.